

School for Teachers
Училище за учители

ГОЛЯМОТО ПРИКЛЮЧЕНИЕ, НАРЕЧЕНО ДИКТОВКА

Ангелина Генчева, Мая Драгоева

Основно училище „Христо Ботев“ – Раковски

Резюме. Текстът разглежда диктовката като средство за усъвършенстване на правописно-пунктуационните умения и навици, а и за усвояване на знания по фонетика, морфология и лексикология. Тя служи и за развитие на устната и писмената реч още от първи клас. Посочени са различни по вид диктовки, описана е направена входна диагностика в началото на учебната година за емоциите, които предизвиква думата *диктовка* сред учениците. Направени са изводи за ролята на диктовката при формиране на речева и правописна култура у учениците.

Ключови думи: диктовка; видове; заключения; формиране на речевата и правописната култура

„Когато пишеш под диктовка, собствената индивидуалност може да се прояви само в грешките.“
Робърт Шекли

Българският език е основа на целия образователен процес, на обучението по всички предмети в училище. Оказва влияние върху цялостното възприемане на учебното съдържание по всички учебни дисциплини. Езикът е средство за общуване, за съхраняване и усвояване на знания. Чрез него се приобщаваме към националното и световното културно наследство. От тази гледна точка българският език е в основата на целия образователен процес. Изучаването на родния език е обучение в начин на мислене и изказване. В методиката на обучение по български език диктовката се разглежда като вид езикови задачи за формиране на правописни умения и навици у учениците. В началното училище обучението по правопис заема основно място в учебно-възпитателния процес. Диктовката се използва не само за усъвършенстване на правописно-пунктуационните умения и навици, а и за усвояване на знания по фонетика, морфология и лексикология. Тя служи и за развитие на устната и писмената реч още от първи клас. Чрез диктовката се осмислят,

затвърждават и прилагат езиковите знания. Формират се умения по право-говор и правопис. По своята същност диктовката е вид езикова задача, при която учителят диктува думи, изречения или текст, а учениците възприемат слухово произнесените езикови единици и ги възпроизвеждат писмено. Задачата на учениците е да чуят диктуваното, да го осмислят и да го закодират чрез установените в езика средства – буква, дума, изречение, текст, пунктуационни знаци. Известно е, че невинаги произношението на отделната дума съвпада с графичния начин на изразяване и това задължава ученика да си припомни определени правила, за да пресъздаде правилно чувото. Затова диктовката се оказва подходяща и за автоматизиране на правописните навици.

Уменията на учителя да чете текста естествено и изразително, да предава посредством гласа си препинателните знаци, е от голямо значение за постигане на обучаващия характер на диктовката. От учителя се изисква да се подготви за четене на текста, определен за диктовка. Четенето на целия текст, както и на отделните изречения, трябва да бъде естествено не само първия път, но и колкото пъти се налага да се прочете. Вредни са намеренията на някои учители да „замажат“ препинателните знаци и думите с особен правопис. Неправилно е също така и отчетливо да се набляга на тях и с това да се подсказва на учениците, че на съответното място трябва да се постави препинателен знак или има дума с особен правопис.

В методическата литература се разглеждат различни видове диктовки (Tankova, 2001; Zdravkova, S. i kolektiv, 1998).

Според целта те биват:

- учебни – с тях се цели да се затвърдят знанията за определен урок. При тях учителят диктува срички, думи, изречения или текст, които съдържат изучената граматическа категория, а учениците пишат. Тези диктовки могат да се използват в урока за усвояване на нови знания и за упражнение;

- учебно-упражнителни – с тях учителят може да установи до каква степен са усвоени новите знания. Този вид диктовка дава възможност на учениците да приложат на практика усвоените знания. Използват се в часовете за затвърждаване на знания;

- контролни диктовки – чрез тях се преценяват усвоените от учениците граматико-правописни знания и навици. Най-често те се използват в урока за обобщаване.

Според съдържанието те биват:

- граматични – подходящи са за упражнения при изучаване, затвърдяване и преговаряне на определени морфологични и синтактични категории;

- правописни – чрез тях се изграждат правописни навици у учениците. Тези навици се опират на определени граматични знания, затова самото упражнение е граматично-правописна диктовка;

- пунктуационни – чрез тях се изграждат и усъвършенстват пунктуационните навици у учениците въз основа на усвоени синтактични знания;

- лексикални – чрез тях се изграждат и усъвършенстват лексикални навици у учениците въз основа на усвоени лексикални знания;
- стилистични – чрез тях се изграждат стилистични навици у учениците въз основа на знанията по граматика и стилистика;
- комбинирани – активният речник на учениците се обогатява в системата на всички езикови понятия.

Според времето в урока, когато се работи за предотвратяване на грешките, те се делят на:

- предпазни – когато грешките се предотвратяват преди писането на текста;
- коментарни – когато грешките се отстраняват в процеса на писането;
- обяснителни – граматико-правописният разбор се прави след написването на продиктувания текст;
- комбинирани – правописните особености или граматическите форми на текста се разясняват преди написването на текста, а след написването му знанията на учениците се задълбочават с допълнителни обяснения.

Според начина, по който се записва текстът, биват:

- дословни – това са диктовки, при които текстът се написва без изменение. Граматико-правописният анализ се изпълнява преди или след неговото написване. Често, след като текстът вече е написан, се поставят различни задачи, съобразени с особеностите на затвърдявания материал;
- творчески – при творческите диктовки текстът се допълва с определени думи, някои думи от текста изменят граматическата си форма или се заменят с други;
- подборни – при подборната диктовка учениците записват само такива синтактични единици, които имат непосредствено отношение към изучавания материал, например въпросителни изречения или съществителни собствени имена;
- „Проверявам себе си“ – по време на писане ученикът има право да подчертае всички места, където се съмнява в правописа на думата и пунктуацията на изречението. След приключване на работата има право да попита учителя, както и да направи справка с учебника или с правописния речник;
- взаимна (бягаща диктовка) – при нея един ученик диктува, а друг пише, след което си разменят ролите. Всеки ученик влиза в ролята на проверител и изпълнител;
- по памет – учениците анализират кратък текст откъм съдържание и след това го записват. Този вид диктовка спомага за развитие на комуникативно-речевите умения;
- свободни – те заемат средно място между диктовка и преразказ. При тях имаме свързан текст. Най-напред той се прочита изцяло, а след това се чете и пише по завършени части. Всяка част се състои от две-три изречения. Учениците записват съдържанието, така както са го запомнили.

Според начина, по който се изпълняват, диктовките биват:

- словесни – при тях текстът се възприема с помощта на слуха или на зрението и слуха, след което се написва. Този начин на изпълнение е преобладаващ за диктовките;

- словесно-нагледни – изпълнението на упражнението се подпомага (преди писане или при писане на текста) от словесно, звуково или светлинно онагледяване.

Според възприемането диктовките биват: зрително-слухови; слухово-зрителни.

Диктовката е граматическо упражнение, при което слуховото възприемане и засиленото действие на вътрешната реч при писане на текста са задължително условие. Ако текстът се възприема само чрез слуха, упражнението е устно с приложение на определен вид езиков разбор и се нарича „устна диктовка“. Ако преобладава зрението без участието на вътрешната реч и слухово възприемане на текста, това е препис.

Още при провеждане на входна диагностика в началото на учебната година вниманието ни привлякоха отрицателните емоции, които учениците проявиха, щом чуха думата *диктовка*. Това ни провокира да направим анонимно проучване за три от основните дейности в часовете по български език – четене, писане под диктовка и писане на езикови упражнения. Резултатът от анкетата е: 28% от учениците предпочитат да четат, 20% от учениците проявяват интерес към езиковите задачи, а 52% от учениците не обичат да пишат под диктовка. Започнахме да си задаваме редица въпроси, главният сред които е: как диктовката да стане привлекателна за учениците. В търсене на отговора се появи идеята да включим в учебния процес разнообразни не само по жанр, но и по вид диктовки. Поставихме си за цел да подобрим грамотността на учениците чрез усвояване и практическо прилагане на правописни и пунктуационни правила в българския език. За да постигнем тази цел, следвахме една основна задача: да ги мотивираме чрез използване на различни видове диктовка.

В методиката на правописното обучение вече има най-разнообразни видове преписи, учебни и проверовъчни диктовки, преразкази и съчинения. Всички видове диктовки се използват успешно и в съвременното училище, но малко от тях са навлезли широко в учебната практика на начален етап. Всеки начален учител знае, че учебният час е кратък и недостатъчен, осъзнава, че учениците трябва да работят безотказно, за да преодолеят, на пръв поглед, непреодолими препятствия. Приемайки сериозно и отговорно целите, поставени в учебните програми, за да се превърне диктовката в част от учебния процес, в който не трябва да се губи излишно време, предвидително и съвместно с учениците изготвихме *обща правила* за всички диктовки.

- Внимателни сме.
- Следваме указанията на поставената задача.
- Отговорни сме.
- Учим се от собствените си грешки и от тези на съучениците си.
- Коректни сме при самооценката и оценката, която даваме.
- Шумът ни пречи.

Понеже целта ни бе не ние, като учители, да проверяваме диктовката, а учениците сами да правят това, осигурихме *необходими материали* към всяка диктовка и за всеки ученик:

- текст за диктовка и критерии за оценка;
- работен лист;
- лист за самооценка „ Мога сам!“, „Мога сама!“;
- емотикони за самооценка;
- зелен химикал;
- син, зелен и оранжев флумастер.

Известно е, че в практиката учениците пишат под диктовка дума по дума. Диктовката, направена по този начин, осигурява само механично пренасяне на текста в тетрадката от учениците. За да преодолеем това, работихме така, че всеки ученик да придобие умения да: слуша (чете) внимателно текста, за да може да си представи обстановка, героите: да „види“ какво правят, да „чуе“ какво говорят; слуша изречението от началото до края, за да го запомни, повтаря го наум, за да не го забрави; открива думите с труден правопис, обяснява си как се пишат, като си прави проверка наум; пише, като си диктува наум.

В нашата работа най-често използвахме следните видове диктовки (Tsvetanova, Sergeeva & Stefanova, 2003).

Подборна диктовка

Учениците не записват целия текст, а съсредоточават вниманието си върху съответната синтактична единица или конструкция в зависимост от материала, който се затвърдява или преговаря. Например: думи с правописна особеност; съобщително изречение; въпросително изречение и др.

Тази диктовка играе изключителна роля за теоретико-практическото осмисляне на правописните норми, за трансформирането на знанията в умения и навици, защото осигурява възможност за многократно съотнасяне на различни частни случаи към общи правописни закономерности.

Обяснителна диктовка

Учителят прочита целия текст, а учениците слушат внимателно и се ориентират съобразно предварително поставената задача. Прави се обяснение на правописните особености. Например учителят задава въпроси на учениците: Кои думи са с правописна особеност? Колко са съобщителните изречения? Колко са въпросителните изречения? Следва втори прочит, по време на който се записва диктовката. Третият прочит служи за попълване на пропуските при

писане. След третия прочит учениците си разменят тетрадките, проверяват, поправят и оценяват със зелен химикал.

Нагледността е основен принцип в работата на началния учител. Основание за това ни дават изследванията на много психолози. Според тях „най-голяма информация на човека за пространството (до 95%, Ф. Каикс) дава зрението“. Леон Митрани посочва, че „от всички сетива зрението е относително най-важното. Нормалният, виждащият човек получава около 85% от сведенията за външния свят чрез зрението“.

Цветна (предупредителна) диктовка

Осъществяваме я в два варианта: 1) Текстът за диктовка е пред всеки ученик или е проектиран с мултимедия на дъската. Учителят заедно с учениците прави предварителен правописен анализ на текста, като думите, при които може да се допусне грешка, са маркирани с различен цвят. След анализа текстът се закрива. Учителят диктува според изискванията два пъти и отново открива текста за сравняване и проверка на написаното. Учениците проверяват диктовката, като си разменят тетрадките, анализират, коригират и оценяват работата на съучениците си. 2) Учениците записват текста според правилата. Поставя им се задача да открият и подчертаят с цветен молив (флумастер) думи с правописна особеност (правопис на гласни, правопис на съгласни в средата или в края на думата).

Зрителна диктовка

Всеки ученик получава текст, при който в някои думи има по една пропусната буква. Учениците трябва да попълнят липсващата, като прилагат изучените правописни правила. Чрез цветната и зрителната диктовка се цели да се припомнят/затвърдят изучените правописни правила и начините за проверка, като учениците сравняват и проверяват диктовката си с даден на дъската образец.

Диктовка по памет

Това е диктовка, която изисква самостоятелност в работата на учениците. Спомага за развитието на комуникативно-речевите умения, четенето с разбиране, а също така развива паметта на учениците. Те четат самостоятелно няколко пъти текста и след това записват това, което са успели да запомнят. Учениците проверяват и обсъждат какво са изпуснали или заменили от диктовката.

Творческа диктовка

Учениците не са длъжни да запишат точно всички думи от текста, а могат да заменят някои от тях със синоними. Изисква самостоятелност в работата на учениците. Вариант на диктовката: учениците се групират в екип по двама (ученик, който ще пише, и ученик, който ще диктува). На дъската са залепени цветни листове с диктовка на изречения, които трябва да се допишат. Задача на ученика, който диктува, е да добави подходящи по смисъл думи в изреченията или текста.

Взаимна (бягаща) диктовка

Това е диктовка за работа в екип (по двама или повече). Учителят предварително е подготвил върху цветна хартия диктовката (тя може да бъде разделена на номерирани части), които залепва на различни места в класната стая. Учениците от всеки отбор сами определят кой ще пише и кой ще диктува (това не са постоянни роли – в процеса на работа се разменят). Всеки отбор си топли цветно листче (номер). При сигнал от учителя задача на четеца е да намери в стаята диктовката, която трябва да диктува, да я прочете, да се опита да я запомни, да се върне при съотборника си и да му я продиктува. Пишещият записва това, което му диктува четящият, а след това си разменят ролите – четящият става пишещ, а пишещият – четящ. Действията на учениците се повтарят до края на диктовката.

Мястото на всяка от видовете диктовка бе в началото или в края на учебния час, съобразено според вида на урока. *Времето* бе около 10 – 15 мин., съобразено с вида и големината на диктовката. За да се направи проверката на дадена диктовка от учениците, учителят предварително се е подготвил: да проектира с мултимедия текста на диктовката, по който учениците да проверят и обсъждат какво са изпуснали или заменили от диктовката; да анализират, самооценят и оценят работата на съучениците си; да даде на всеки ученик критерии за оценка и самооценка на дадената диктовка.

Комплексният характер на учебно-възпитателния процес по български език и нетрадиционната организация на диктовките в работата ни помогнаха за формиране на по-висока правописна култура у учениците. Диктовката за учениците е интерес, увереност, самооценка, самоанализ, напредък, работа в екип, логическа последователност, творчество и приключение. Тя е част от диагностиката на ученика – входяща, междинна и изходяща.

Наблюдавайки поведението и речта на учениците в учебния процес, както и получените резултати от писмените им работи, направихме следните изводи за ролята на диктовката при формиране на речева и правописна култура у учениците.

1. Овладея се метод за проверка на правописа чрез сродни думи.
2. Осигуряват се текуща подготовка и практическо прилагане на изучените правописни норми и правила.
3. Паралелно се ангажира речемислителната и зрително-двигателната активност на учениците.
4. Гарантира се равновесие между рационалното и емоционалното в учебно-възпитателния процес по български език.

Направените изводи показват значимата роля на диктовката при формирането на речева и правописна култура у учениците. Чрез диктовката правописните и пунктуационните правила могат да се усвоят практически и по този начин да бъдат избегнати много от грешките в писмените работи на учениците.

ЛИТЕРАТУРА

- Танкова, Р. (2001). *Методика на началното обучение по български език и литература*. Пловдив: Сема 2001.
- Здравкова, С. и колектив. (1998). *Основни въпроси на обучението по български език и четене в началното училище*. Благоевград: Неофит Рилски.
- Цветанова, М., Сергеева, Е. & Стефанова, М. (2003). *Тренировъчни упражнения и диктовки по български език за втори клас*. Велико Търново: СЛОВО

REFERENCES

- Tankova, R. (2001). *Metodika na nachalnoto obuchenie po Balgarski ezik i literatura*. Plovdiv: Sema 2001.
- Zdravkova, S. i kolektiv. (1998). *Osnovni vaprosi na obuchenieto po balgarski ezik i chetene v nachalnoto uchilishte*. Blagoevgrad: Univ. izd. Neofit Rilski.
- Tsvetanova, M., Sergeeva, E. & Stefanova, M. (2003). *Trenirovachni uprazhneniya i diktovki po balgarski ezik za vtori klas*. Veliko Tarnovo: SLOVO

THE BIG JOURNEY, CALLED DICTATION

Abstract. The text deals with the dictation as a means of improving the spelling and punctuation skills and habits, as well as the acquisition of knowledge in phonetics, morphology and lexicology. Dictation also serves to developing oral and written speech since first grade. Indicated are different types of dictations, described is an input diagnosis, made at the beginning of the school year for the emotions that the word dictation causes among students. Some conclusions have been drawn on the role of dictation in the formation of speech and spelling culture in students.

Keywords: dictation; types; conclusions; formation of speech and spelling culture

✉ **Ms. Angelina Gencheva, Ms. Maya Dragoeva**

Hristo Botev Primary School

Rakovski, Bulgaria

E-mail: oubotev@oubotev.bg